

ӨОЖ 2-7+29

Қ.М. Борбасова

Дінтанудағы секта ұғымы және оның топтамалары

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Аннотация. Мақалада қазіргі дінтанудағы жаңа діни ағымдардың топтамасы беріледі. Дәстүрден тыс діндер теориясының негізгі тұжырымдамалары, секталар мен культтердің қазіргі мәдени кеңістікте пайда болуы және олардың адам санасы мен қоғамдық санаға кері әсер ететін тұстары ғылыми – теориялық тұрғыда сарапталады. Тұлғаның десоциализация үрдісі мен адамға басқа дінді зорлықпен уағыздау мәселесі – «сананы бақылау» немесе «ойлауды реформациялау» ұғымы зерттеледі.

Түйін сөздер: шіркеу, секта, деноминация, культ, медитация, манипуляция, транс, психотехнология.

Дінтануда бір діни ілімді мойындайтын және соған байланысты ғұрыптарды орындайтын дінге сенушілердің бірлестігін діни қоғам деп атайды. Діни қоғамдардың бірлестігі діни қауымдастықты немесе бірлестікті құрайды. Діни бірлестіктер біртіндеп қоғамдық тәртіпке икемделіп, өзінің ұйымдасқан жүйесін жасап алып, әлеуметтік институт ретінде шіркеуге айналады [1]. Христиандықты зерттеудің негізінде М.Вебер мен Э. Трельч діни ұйымдардың дихотомиялық типологиясын ұсынды. Бұл типологияда діндер шіркеу және секта болып бөлінеді («шіркеудің ішіндегі шіркеу»), яғни шіркеудің ішінде пайда болып, кейін одан бөлініп шығады.

XX ғасырдың екінші жартысында бұл зерттеуді американдық ғалымдар Р. Нибур мен Г. Беккер жалғастырды. Р. Нибур діни ұйымның даму сатысындағы сектадан шіркеуге айналу аралық кезеңді көрсету үшін деноминация ұғымын кіргізді. Ал Г. Беккер қазіргі жаңа діни бірлестіктердің формасын культтер деп атауды ұсынды.

Секта деноминацияға одан кейін шіркеуге айналуы мүмкін немесе өз дамуының кезеңдерінің бірінде, не секта ретінде қалуы мүмкін.

Діни ұйымдардың түрлері бірнеше көрсеткіштерімен ерекшеленеді: ұйымдастырушылық жүйесі, зайырлы қоғамға қатынасы, азаптан қашан және қалай құтқарылады, ұйымға мүше болу принциптері. Діни ұйымдарды топтамалаудың қажеттігі өте көп діни сенімдер мен практикалар «секта» ұғымына сай келетіндігінен туып отыр. Осыған байланысты американдық ғалым Брайн Уилсонның өз топтамасын ұсынды. Ол секталарды үш көрсеткішіне – дүниеге қатынасына, қызметіне және сеніміне байланысты салыстырып, сектаға тән ерекшеліктерді ашып көрсетті:

1) мүшеліктің еріктілігі;

2) мүшелікке кіру арнайы сынақтан кейін ғана мүмкін;

3) тек өз қоғамдарының ерекше екендігіне сенімділік;

4) өздерін таңдаулылардың қауымдастығы ретінде бағалау;

5) жеке тұлғаның өзін-өзі жетілдіріп отыруын талап ету;

6) қоғамның барлық мүшелерінің кереметтілігі;

7) дінге сенушілер діни сенімдерін спонтандық түрде көрсетеді;

8) пендешілік өмірге бейімделудің жоғары деңгейі;

9) әлеуметтік өмірге дұшпандық қарым-қатынас;

10) тоталитаризм.

Уилсонның өзі бұл көрсеткіштер жалпылама ортақ белгілер, жоғарыдағы мінездемелер діни бірлестіктерде біріккен түрде көрініс табады деп атап көрсетті. Осыдан келіп ол сектаға жатқызытын христиандық діни бірлестіктердің классификациясын береді.

1. «Үндеу таратушылар» – халық арасында евагелизация саясатын жүргізеді, Оларға халыққа үндеу жариялау тәжірибесі маңызды (Құтқару әскері, елуіншілер).

2. «Адвентистер» – Христостың Жер бетіне екінші рет келуі мен қалыптасқан тәртіптің жойылуына, дәстүрлі шіркеулер мен пенделік өмірді жоққа шығаруға акцент жасалады (XIX ғасырда пайда болған британдық және американдық секталар: Иегова куәгерлері, мармондар, адвентистер).

3. «Пиеттер» – діндарлардың ойын өз-өзіне бағыттап, оларды әлеуметтік өмірден алшақтатады, оларда топтың ішкі моралі өте күшті және басқа діни ағымдарға индифферентті қарым-қатынас басым.

4. «Гностиктер» – христиандық ілімнің жаңа, эзотерикалық рухтағы түсіндірмесін ұсынады, өздерінің ілімдерін адептер біртіндеп қабылдайтын эксклюзивті деп жариялайды, қоғамдық құндылықтар мен мәдени стандарттарды қабылдайды (Христиандық ғылым, Жаңаша ойлау).

5. «Ғажайып жасау» – спиритизммен айналысатын діни бірлестіктер.

6. «Реформистер» – жалпы сектанттық топтардан тыс тұратын ұйымдар. Олар дүниеден баз кешіп, қоғамдық мәселелерден қашпайды, керісінше оларды қайырымды істермен шешуге ұмтылады. Деноминациядан айыру өте қиын сектанттықтағы маргиналды категория (квакерлер).

7. «Утопистер» – дүниені өзгерту мақсатында дүниеден баз кешеді, бірақ барлығын өз ұйымдарынан бастауды қалайды.

Үлсон ұсынған секталардың қысқаша сипаттамасының өзінен ақ «секта» категориясындағы жасырын күрделі мәселелердің бірі – ондағы сепаратизм мен изоляционизм этикасымен қатар («гностиктер» және «пиетистер») дүниені өзгертетін белсенді әлеуметтік қызмет пен азаптан құтқаратын жақсы хабарды уағыздаушы.

XX ғасырда дінтану саласында конфессионалдык социология мен феноменология саласында зерттеу жүргізген ғалымдардың тобы феноменологиялық дін социологиясы бағытын салды. Осы феноменологиялық зерттеулер нәтижесінде дінтану ғылымында «Дәстүрлі емес діндердің» өзіндік ерекшеліктері төмендегідей берілді:

- әлеуметтік тұрғыдан өзара көмек және қолдау көрсету;

- кішіпейілділік және тәуелсіздік сияқты құндылықтарды қолдай отырып, өз көзқарастары мен идеологияларын таратуға тырысу;

- кез-келген аймақтағы мұқтаждық, жұмыссыздық, сауатсыздық және панасыздық сияқты әлеуметтік және экономикалық проблемаларды пайдалану;

- осы аймақ халықтарын, олардың басынан кешіріп отырған қиын жағдайларды пайдалана отырып, өз қатарларына тартуға тырысу;

- жұмыссыз, әлеуметтік жағдайы нашар, ұлттық және рухани құндылықтарынан хабары жоқ жастарды өздері үшін мақсатты түрде миссионерлерге айналдыру;

- мемлекеттік төңкеріс, қайта құрулар болып жатқан елдерде жан-жақты ұйымдасу жұмыстарын жүргізу.

Бұл жаңа ағымдарды неге секталар деп атай-

ды және оны анықтайтын қандай өлшемдер бар? Секта – бұл топ мүшелерін физикалық және психологиялық тәуелділікке түсіруді мақсат ететін ұйым.

Бұл сөздіктерде берілетін жалпылама анықтама. «Секта» (*лат. secta* – өмір сүру бейнесі, ілім, бағыт, мектеп) сөзінің екі этимологиясы бар: *sectare* – қыю, бөлу, немесе *sequi* – біреудің соңынан еру, мойынсұну, біреуге қызмет ету. Негізінде көптеген дәстүрлі діндерден бөлініп шыққан діни ағымдардың барлығын секта деп атайды. Бірақ оларға қандайда бір жаманшылықты таратушы ағым ретінде мінездеме беруге болмайды. Керісінше, секталардың көбі халықтардың дәстүріне мәдениөзгерткіштік әсер етіп, өздері бөлініп шыққан дәстүрлі діндерден кейбір діни догматтарымен ғана өзгешеленіп, кейіннен біртіндеп күшті діни қозғалысқа айналады. Оған протестантизмді мысалға алуға болады.

Бірақ, осындай көп діни ағымдардың ішінде қызметтері қазіргі зайырлы қоғам заңдарына қарама-қайшы келетіндері, тіпті ілімдерінде ашық түрде зорлық көрсетуге шақыратындары да аз емес. («АУМ Синрике», «Белое Братство», «Шайтан шіркеуі» т.б.). Яғни бұлар деструктивтік бағыттағы діни ұйымдар. Сондықтан соңғы он жылда ғылыми қолданысқа кіргізілген тоталитарлық секталар немесе деструктивтік культтер – жаңа терминдерді қолданған дұрыс. Сөздіктерде «культ» (*латынша cultus* – сыйыну): бір нәрсеге немесе біреуге сыйыну; сыйыну объектісіне қатысты рәсімдік әрекеттер жиынтығы.

Сонымен деструктивтік діни бірлестік (деструктивтік культ, тоталитарлық секта) – бұл адамның физикалық, психикалық күйіне, рухани дамуының табиғатын бұзатын, сонымен қатар қоғамдағы, мәдениеттегі дәстүрлер мен нормаларға қарсы авторитарлық иерархиялық ұйым. Бұл ұйымдарда жеке тұлғаның (лидердің) немесе топтың (біреудің басқаруымен) мақсатты түрде жасырын психологиялық зорлықты қолдану арқылы, заңсыз адамдардың санасы, іс-әрекеті және өмірі бақылауға алынады.

«Тоталитарлық секта», «деструктивтік культ» ұғымына қарағанда кеңірек ұғым, себебі тоталитарлық секта тек діни топтардың әлеуметтік-психологиялық және ұйымдық мінездемелерін беріп қана қоймайды, олардың өздеріне тән мынадай ортақ ерекшеліктері бар.

«Біріншіден, олар тарататын ілім ең соңғы ақиқат деп есептеледі, кез келген аймақта «руханилықты» (өз діндерін) таратуды талап етеді, дәстүрлі діндерге және әр елдің ұлттық-рухани

құндылықтарына агрессиялық төзімсіздік немесе немқұрайлы қарым-қатынас. Екіншіден, сырттай өнегелік: барлық жаңа құрылымдар ең мейірімді мақсаттарды қойып, өздеріне тартатын атпен көзге түседі. Олар өздерінің шынайы мақсаттарын, қызметтерінің нәтижесін жасырын ұстайды. Үшіншіден, дәстүрлі діндердің киелі кітаптарын мақсатты түрде бұрмалап, оларды өз догматтары ретінде қолданады. Төртіншіден, «психотехнология» әдісін қолдану және өз мүшелерін басқа мәлімет көзінен қиып тастау. Содан соң әр адам сектаға жаңа мүше жинауға міндеттеледі» [2].

Барлық культтерге ортақ нәрсе секта басшыларының саяси мақсаттары, билік жүйесінде өз агенттерін ұстау. Бірде-бірағым бұрын айтылмаған немесе қолданбаған адамгершілік құндылықтарды ұсынбайды, негізінен бұл ағымдардың іліміне мына ерекшеліктер тән: өз құдайларына сыйынады, «ақыр заманды болжайды», «жоғарғы ақыл-оймен» байланысқа түседі, «өлгеннен кейін қайта тірілу» мүмкіндігін береді.

«Бұл ұйымдарда тірі адамға табынады (ұйым басшылары тірі құдай ретінде қабылданады), діни ілімдері эсхатологияға негізделеді, жиындарының көпшілігі жасырын өткізіледі, ұйым мүшелері қатал рухани бақылауда болады және бұл ұйымдар қоғамға қарсы әрекеттер жасайды. Кейбір авторлар осындай анықтаманы деструктивтік дінге немесе діни жаңа құрылымдарға береді. Бұл ұйымдардың барлығы дәстүрлі діни конфессиялар сияқты өмірдің мәнін іздеу, жанның мәңгілігі туралы, азаптан құтылу, өзін-өзі жетілдіру сияқты адамның рухани тіленістеріне байланысты мәселелерге көңіл бөледі» [3]. Секталардың қызметі тармақты маркетингі ұйымдастырғандағы сияқты бір жүйеге келтіріліп жүргізіледі. Мамандар маркетинг принциптеріне сараптама жасағанда бұл жұмыста дилер жетістікке жету үшін оның мынандай психологиялық көрсеткіштері болуы керек дейді. Ол адам дүниеқор, пайдакүнем, ұялу, ыңғайсыздандуды білмейтін, екіжүзді актер болуы керек. Сонымен қоса оның кәсіби мүдделестік сезімі өте күшті дамуы қажет. Маркетингте де, секталарда да осындай қасиетпен көзге түсетін лидерлер (көшбасшылар) бар. Маркетинг пен секталардың жұмыс кезеңдері де бірдей:

- 1) мүшелікке тандау;
- 2) тармаққа баулу;
- 3) психологиялық тазарту.

Тармақты маркетинг пен сектанттық қызмет адамдарды “бағыттаудан” басталады. Ол үшін бес-алты адамнан жиналған топ болса жеткілікті. Бұндай кездесулерде олар өте мейірімді жанашыр ретінде әңгіме айтып, адамдардың сеніміне кіріп

алады. Одан кейін біртіндеп осы адамдармен нейролингвистикалық бағдарламаның заңына сай жұмыс жасайды. Бұндай принциппен жұмыс істейтін адам кез келген аудиторияны транс (санадан тыс болу) жағдайына түсіре алады. Егер діни ағымдардың қызметінде осындай белгілер болып, психотехникалық әдістер қолданылса, оларды секталарға жатқызуға болады. Мамандар секталарды зерттеу барысында олардың ортақ белгілерін төмендегідей деп береді:

- жаңа келген адамға ерекше мейірім көрсету;
- үздіксіз медитация, қасиетті сөздерді (фразаларды) қайталау арқылы трансқа түсу;
- индоктринация – ұйымда уағыздалатын ілімді түсіндіру. 3-4 сағаттық діни рәміздер: медитация, діни уағыз, медитациялық музыка.

Жоғарыда аталған қызметтермен қоса бұл ұйымдар өз алдарына үлкен мақсаттар қояды:

- әлемдік деңгейдегі атақ-абыройға ие болу;
- өздеріне жаппай мүшелерді жинау;

Ұйым мүшелерінің санасын өзгерту мақсатында олардың психикаларына әсер ету.

Адам санасын манипуляциялау бұл адамның келісімімен немесе келісімінсіз де бір іс-әрекет жасауға немесе іс-әрекет жасаудан бас тартуға мәжбүр ету мақсатымен арнайы әдіс қолдану немесе қайта-қайта ауыр қысым жасау, нәтижесінде адамның денсаулығына үлкен зиян келтіріледі. Қазір секталардағы «сананы манипуляциялау» мәселесі үлкен қылмыс деп анықталып, бұл әрекетті заң жүзінде жауапкершілікке тартылу қолға алынып жатыр.

Транс жағдайының пайда болуының физиологиялық механизмін ХХ ғасыр басында орыс ғалымы А. Ухтомский зерттеген. Ол трансқа болған кез-келген адамның санасы трансформацияға ұшырайды. Ол транс камланиямен бе, ритмикалық дыбыстармен бе, ғылыми лингвистикалық практикамен бе, медитациямен бе, есірткімен бе қалай шақырылса да адам санасына зиянды құбылыс болады деп қорытынды жасаған. Дәстүрлі діндер бұндай әрекеттерге тыйым салады. Адам жанының құдаймен бірігуі магиялық практика, «сырт күштерге», «рухтарға», «табиғат объектілеріне», «Абсолютке», «космостық ақыл-ойға» табыну арқылы болмайды [4]. Дәстүрлі діндерді ұстанушыларды бірдей құндылықтар мен принциптер біріктірсе, сектанттық ұйымдар керісінше адамдарды ұйым басшысы немесе рухани ұстаз абыройына бас ию мен ұйым мүшелерінің өзара қарым-қатынастары біріктіреді. Сондықтан да дәстүрлі діндердің ұйымдастыруларында жұмсақтық, бостық басым көрініс табады, ал жаңа құрылымдарда темірдей

тәртіп арқылы өз құрамындағы адамдардың өмірі толығымен бақылауда болады.

Францияның Ішкі Істер Министрлігінің арнайы қызметі ұйымда төмендегі аталған 10 өлшемнің біреуінің болуы оны «секта» деп анықтауға негіз береді деп ұйғарымға келген:

- санаға әсер ету;
- өлшемсіз қаржылық сұраныс;
- бұрынғы қарым-қатынастан бас тартуға мәжбүрлеу;
- денсаулыққа зиян келтіру;
- балаларды азғыру;
- қоғамға қарсы идеяларды тарату;
- қоғамдық тәртіпті бұзу;
- ұйым басшыларының немесе мүшелерінің тергеуге түсуі;
- ұйымның экономикалық кірісін жасыру;
- мемлекет басқару жүйесіне кіруге талпыныс жасау.

Бельгия парламентінің секталардың заңсыз қызметіне байланысты комиссиясының адвокаты Серж Моро секталарды үш категорияға бөледі. 1) Классикалық секталар – әлеуметтік зияны жоқ, 2) әлеуметтік қауіпті секталар, 3) қылмыстық топтық секталар. Бельгияда әрекет еткен секта «Құдайдың универсалдық шіркеуі» ресми тіркеуден кейін, сот шешімімен қылмыстық топқа жатқызылған. Серж Моро Рон Хаббардтың саентологиясын да өте қауіпті секталарға жатқызады.

Дінтанушылар мен психолог мамандар жаңа діни құрылымдардағы жұмыс негізінен жастарға бағытталған деген тұжырым айтады. Алғаш келген жас өспірім бүкіл топтың ерекше назарында болады. Оған оны «Құдайдың қалай сүйетіндігі, оның өзінің жоғары міндеті туралы, күнәға толы

осы өмірде тек осы «жанұяда» адамдар бірін-бірі қадірлейтіндігі туралы айтып, сендіреді. Жас адамның ойлау қабілетін тоқтататын әдістерді қолдану арқылы оны «ерікті» түрде иландырады» [5]. Осылайша рухани ізденістегі адамға да, өмір тәлкегінен күйзеліске ұшыраған адамға да бұл ұйымдар қамқоршы болып көрінеді. Егер адамның өзінің адамгершілік нормалары мен жалпы құндылықтар туралы нақтылы көзқарасы болмаса, онда «сектанттық менеджерлер» ол адамды идеологиялық шырмауға алып роботқа айналдырады. Қалған уақытта ол өз еркімен біреудің айтқанын орындайтын озат шәкірт қызметінде болады. Бұндай жағдай әрине тұлғаны психологиялық және рухани тоқырауға ұшыратады.

Әдебиеттер

- 1 Куликов И. Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера: Справочник Миссионерский Отдел Московского Патриархата Русской Православной Церкви. Информационно-аналитический вестник № 1. – Изд-е 2-е, переработ, и дополн. – Белгород, 1997. – 459 с.
- 2 Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. – Нижний Новгород: Издательство «Христианская библиотека», 2006.
- 3 Шапарь В.Б. Психология религиозных сект. – Харвест, 2004.
- 4 Волков Е.Н. Исцеление от рая. – М., 2007.
- 5 Хассен С. Освобождение от психологического насилия. – Спб., 2001.

К.М. Борбасова

Понятие секты и ее классификация в религиоведении

В данной статье представлена классификация новых религиозных движений, имеющих в современной религиоведческой теории. С научно-теоретической позиции анализируются основные концептуальные положения теории нетрадиционных религий, основные концепции происхождения сект и культов в пространстве современной культуры и их влияние на сознание человека и общественное сознание. Исследуется процесс десоциализации и навязывания культовой структуры личности понятием «контроль сознания», или «реформирование мышления».

К.М. Borbasova

The notion of sect and its classification

This article is about defining the notion of sects and its classification. Author before defining the word “sect” gives us main definition of word “religion” and its divisions. Sect is the church in the church, which was found in the walls of church and then splited up. Article deals with the defining of word sect, and its etymology is given through the text. Names of outstanding scientists were listed who made researches in this sphere, like R. Niebuhr, G. Becker, Webber and Trelitch. Also it gives us the grouping of American scientist B. Wilson and his peculiarities of sects. He also gives us classification of Christian religious societies which is said to be sects. Article also shows the features of non-traditional religion. Author analysis a number of works and comes out with its result: common things of sects, its purposes, differences from church. Then the list of requirements defining a community as a sect in some countries is given in the end of the article. Article opens its theme and gives us clear definition and classification of a “sect”.